

Лада Прокопович, к. т. н.

Одеський національний політехнічний університет, Україна

МІФОПОЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ФІЛОСОФСЬКОГО ОСМИСЛЕННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «ХАОС» І «КОСМОС/ПОРЯДОК»

Lada Prokopovych, PhD in Engineering

Odesa National Polytechnic University, Ukraine

MYTHOPOETIC ASPECT OF THE PHILOSOPHICAL UNDERSTANDING OF THE RELATIONSHIP BETWEEN THE CONCEPTS OF “CHAOS” AND “SPACE/ORDER”

The purpose of the research is to study the experience of understanding ancient and modern philosophy of the relationship between the concepts of “chaos” and “space/order” in the mythopoetic aspect. The research methodology includes historical, thesaurus and mythopoetic methods of analysis. It was established that in ancient times chaos was conceived not as a measure of order, but, mainly, as a spatial category and creative beginning. At the same time, ideas about the simultaneous existence of order and chaos remained persistent. These ideas are broadcast and reinterpreted in a new way in modern science, in particular, in the field of research of dissipative systems, which include society. It is proposed to recognize that in social systems there is not a change of chaos by an order (and vice versa), but a change in the ratio of chaos and order.

Keywords: chaos, space/order, myth, demiurge, Universe, dissipative systems, social reality.

Постановка проблеми. Бурхливі трансформації, які переживає сучасне людство (соціальні, культурні, світоглядні, ціннісні, інституціональні тощо), спонукають філософів та соціологів розглядати та осмислювати таке становище через поняття «соціальний хаос».

Як одне з базових понять сучасної соціальної філософії, поняття «соціальний хаос» характеризує продуктивний аспект змін, що відбуваються в людиномірних системах/середовищах, осмислюється як механізм формування нового порядку соціальної реальності, регуляції дій людини в суспільстві та дій суспільства як макросуб'єкта. Коло дослідників, які так чи інакше торкаються цієї тематики, постійно розширюється. Інтерес до різних аспектів соціального хаосу, соціальної нестабільності бачимо в працях таких дослідників, як В. Буданов, М. Омельченко, О. Дзьобань, Р. Генон, Е. Дюркгейм, Р. Мертон (соціальний хаос, аномія), М. Каган, О. Астафьєва, Н. Косолапов (соціальна нестабільність), Н. Елдрідж, С. Гулд (контрольована нестабільність), Л. фон Мізес (плановий хаос), І. Пригожин, І. Стенгерс (порядок із хаосу), І. Єршова-Бабенко та представники її наукової школи (хаос в дискурсі психосинергетики), Д. Белл, Є. Бистрицький, В. Таран (перехідність), Є. Боринштейн, М. Цибра, З. Атаманюк, Е. Гансова (особистість в умовах соціальних та політичних трансформацій) та багато інших.

Зрозуміло, що в яких би аспектах не розгортались ці дослідження, поняття «хаос» неможливо розглядати без співвідношення із поняттям «космос/порядок». Як неможливо ігнорувати і весь той дискурс, який історично складався навколо цього питання, включаючи міфологічні уявлення та напрацювання античної філософії.

Тому **метою даного дослідження** є вивчення досвіду осмислення античною та сучасною філософією співвідношення понять «хаос» і «космос/порядок» у міфопоетичному аспекті.

Стратегія дослідження ґрунтується на загальних філософсько-методологічних принципах соціокультурного аналізу, включаючи історичний, тезаурусний та міфопоетичний методи аналізу.

Виклад основного матеріалу. Іноді в наукових публікаціях, присвячених проблематиці соціального хаосу, можна натрапити на лаконічне зауваження про те, що «проблема співвідношення

хаосу, як безпорядку, і впорядкованого стану, тобто космосу, як порядку, вперше була поставлена ще в античній філософії¹.

Проте до такого співставлення антична філософська думка дійшла не одразу.

В ранній античній філософії, як і в античній міфології, хаос мислився не як міра порядку, а, переважно, як просторова категорія і творче начало.

Слово «хаос» походить від грецького χάος, chaos, яке означає, насамперед, «зів», «позіхання», «зяння», «розверстий простір», «пустий простір».

Гесіод надавав хаосу тлумачення як міфологічне одна із першопотенцій, так і фізичне безкінечний і пустий світовий простір². У Еврепіда та Проба хаос є простором між небом і землею³. В цілому, наприкінці класичного періоду в Греції існували дві концепції хаосу, що походили від гесіодівського тлумачення: одна висувала на перший план поняття хаосу, як фізичного простору, друга пояснювала хаос, як дещо життєдайне, як основу світового життя.

Перша концепція набула розвитку у філософії Аристотеля та Платона. Аристотель розумів хаос просто як фізичне місце, де знаходяться ті чи інші фізичні тіла. Платон, хоча само це слово і не використовував, говорив про «чисту матерію», як факт існування тіла, що не залежить від його реальних властивостей. Тобто йшлося не про якесь тіло, а про принцип неперервного становлення тіла.

Дехто зі стоїків розумів хаос як простір, в якому розташовуються речі. Наприклад, у Секста Емпірика читаємо: «Хаос це місце, яке містить в собі ціле. Якщо б він не лежав в основі, то ні земля, ні вода, ні решта елементів, ні весь космос не змогли б виникнути. Якщо ми мислено усунемо все це, то не зникне місце, в якому все було. Проте воно залишиться, містячи три виміри: довжину, глибину та ширину, не враховуючи опору»⁴.

Розуміння хаосу як безкінечності, але не в просторі, а в часі, бачимо в творах Марка Аврелія: «Зверни увагу на те, як швидко все забувається, на хаос часу, безмежного і в тій, і в іншій бік...»⁵.

Перші трактування хаосу як неупорядкованого стану матерії з'являються у філософів Емпідокла, Анаксагора та поета Аполлонія Родоського.

Схожі погляди були й в Овідія, але він вже доповнював їх розумінням необхідності творчого начала саме для перетворення неупорядкованої матерії в упорядкований космос. Функцію здійснення цього перетворення Овідій покладав на mundi fabricator (влаштовувач, організатор світу) або на orifex rerum («майстер речей»)З. Платон (в діалозі «Тімей»), Аристотель, Прокл та гностики цю функцію приписували деміургу, як творцю космосу, отцю-майстру, що створює небо, землю та її мешканців.

Взагалі, антична філософська думка рухалася, як зазначав О.Ф. Лосєв, у напрямку тих формул, які можна було б застосувати для характеристики хаосу як принципу становлення. Почали з'являтися думки про те, що в хаосі міститься єдність протилежностей: хаос все розкриває і все розгортає, дає можливість всьому вийти на зовні; і водночас він все поглинає, все ховає у середину.

В творах Овідія ця властивість хаосу втілюється в образі дволикого Януса, який виступає і як творче начало, і як руйнівне.

В цілому, міфопоетична концепція хаосу була, як зазначав В.Н. Топоров, «породженням відносно пізньої епохи, яка передбачала вже певний рівень спекулятивної думки про джерела та причини суцього». До характеристик хаосу тоді відносили безкінечність у часі та просторі, роз'ятість до пустоти, або, навпаки, змішаність всіх елементів, неупорядкованість, і, як наслідок, максимум ентропічних тенденцій, виключення із сфери передбачуваного. Але головною рисою хаосу все ж таки вважалася здатність до породження всього суцього.

Саме тому космос (від грецьк. κόσμος – порядок, впорядкованість, будова, світ, світобудова, краса, прикраса) завжди є вторинним по відношенню до хаосу – як у часі, так і за складом елементів, із яких він утворюється.

¹ Селиверстова, А.С. (2018). Социальный хаос как проблема социальной философии. *Scientific Journal "Virtus"*, 28, 43-47.

² Лосєв, А.Ф. (1954). *Гесиод и мифология. Эстетическая терминология ранней греческой литературы*. Москва: МГПИ.

³ Токарев, С.А. (1992). Хаос. *Мифы народов мира. Энциклопедия в 2 т.* Москва: Сов. энциклопедия, 2, 719.

⁴ Эмпирик, С. (1976). *Против учёных. Сочинения в 2 т.* Москва: Мысль, 1, 61-376.

⁵ Аврелий, М. (2019). Наедине с собой. *Librobook.Me*

<http://librobook.me/naedine_s_soboi_razmyshleniia/vol1/2>. (2019, травень, 04).

Таке уявлення про космос антична філософська думка підкріплювала «тимчасовістю» хаосу не лише в його початку, а й наприкінці, коли він мав зруйнуватися в результаті якогось катаклізму (всесвітній потоп, пожежа) або «зношування» космічного начала в хаосі¹.

Космос тут також мислився, як просторова категорія, і часто уявлявся як дещо, що міститься в середині хаосу, який оточує космос зовні. Космос, що розширюється і самоорганізується, може змістити, посунути хаос на периферію, але не подолати його.

Схожі уявлення про співвідношення хаосу і порядку побутували і в українській міфотворчості. Українські колядки донесли до нас давні розповіді про те, як з хаосу – первинного океану, створився світ – структурована система, що підкорена порядку і гармонії²:

Якщо не було початку світа,
То ще не було неба, ні землі,
А лишень було широке море,
А на тім морі явір зелений,
На тім яворі три голубочки,
Три голубочки раду радили:
- Як би ми, браття, світ поставили?
Ой, ходім, браття, аж на дно моря
Та там добудем дрібного піску.
Тот пісок дрібний посієм всюди,
Та встане з него свята земля,
Та буде тамки золотий камінь.
З того камня буде сонце.
То буде сонце і місяць ясний,
Рум'яна зоря й звізди прекрасні...

Отже, бачимо, що хоча ще не було ані неба, ані землі, основні елементи вже існували. В тому числі і Дерево, як елемент, що завдає структуру світобудови. Голубам-деміургам треба було решту елементів впорядкувати, поєднати, звести у систему з певними зв'язками та взаємозв'язками між елементами. Тобто ідея порядку, або основний проект порядку, в образі Дерева вже існував.

Одночасне існування хаосу і порядку бачимо й в колядках, де в ролі деміургів виступають павуки³:

Ой як то було з початку світа,
Ой як не було святої землі,
Ой но на морі павутиноньки,
Ой там братоньки раду радять:
- Як би нам, брате, в глибокі води,
Тогди ми, брате, світ обснуємо,
Світ обснуємо і наситимо,
Світ наситимо і наповнимо.

Тут ідея структурування світу посилюється наявністю павутиння – одного з найдосконаліших творінь природи з точки зору геометрії. «Перед нами постає сяючий образ павука-ткача, що снує нитки-промінці, засновує їх різноманітними виявами життя, насичує барвами й звуками, наповнює живлячим духом, – коментує цю колядку Ярослава Музиченко. – Ми знаємо, що в колядках такого типу завше дістається з дна моря золотий камінь-сонце, і тоді вже з'являється світ. Ми кажемо: світ заснувся, сонце – то основа життя...».

Солярні міфи, до речі, також дають багато прикладів впорядкування невпорядкованої, неорганізованої, «розгубленої» матерії або енергії. Тільки тут інший спосіб впорядкування – через плетіння. В таких міфах деміурги, або персонажі, які ототожнюють Сонце, завжди плетуть вінки.

¹ Топоров, В.Н. (1992). *Космос. Мифы народов мира. Энциклопедия в 2 т.* Москва: Сов. энциклопедия, 2, 719.

² Дмитренко, М., Іваннікова, Л., Лозко, Г., Музиченко, Я., Шалак, О. (1994). *Українські символи.* Київ: Народознавство, 140.

³ Дей, О.І.: упорядн. (1965). *Колядки і щедрівки.* Київ: Наукова думка.

В українській колядці, яка побутує у Хмельницькій області, є такі рядки:

По горі-горі пави ходили,
Пави ходили, пір'я губили,
За ними ішла гречная панна,
Пір'я збирала, в рукав ховала,
З рукава брала, по столу клала,
А з стола брала, вінок звивала...

Схожий сюжет є і в польській колядці «Конопелька», зафіксованій в Мазовецько-Подляських землях¹:

Cienka, mała konopielka,
Hej ło-łom!
Jeszcze cieńsza jak krańniejsza,
Pawki pasie, piórka zbiera,
Co zbierze, w zapaskę kładzie,
A z zapaski wieniec wije,
I uwiła pawi wieniec,
Przyszpiliła do swej główki...

Цей сюжет, де пір'я павичів символізують промені Сонця, можна вважати спільною міфологією для всіх слов'ян. Як і багато інших, в яких йдеться про плетіння вінків із сонячних променів².

Втім, плетіння, як спосіб організації матерії/енергії, фіксувалося не лише у формі вінків, а й в більш складних візерунках. Такі переплетіння можна бачити в багатьох артефактах декоративно-ужиткового мистецтва, зокрема – в ювелірних жіночих прикрасах. Наприклад, в колтах, на яких часто зображали грифонів або ситарглів, хвосту яких перепліталися в складному візерунку, що не мав ані початку, ані кінця³. Якщо враховувати, що ситаргли, жар-птиці, павичі символізували Сонце або сонячну енергію, то таку плетінку можна вважати ще одним принципом впорядкування цієї енергії.

Тобто знову ж таки йдеться про те, що певний порядок у первинному хаосі вже існував. Деміурги мали лише зробити так, щоб порядок почав переважати над хаосом.

Саме ці уявлення про співвідношення хаосу і космосу/порядку транслюються і набувають нового осмислення в сучасній науці. Зокрема, в сфері дослідження дисипативних (за І. Пригожиним) систем – нелінійних, таких, що самоорганізуються.

«Найважливіша особливість дисипативної системи, – зазначає О.П. Дзюбань, – полягає в тому, що вона поєднує порядок з хаосом. Виникнення порядку в такій системі з кількісного погляду виражається у зменшенні її ентропії, але останнє відбувається за рахунок збільшення хаосу в навколишньому середовищі. Система не тільки виникає, а й існує за рахунок поглинання порядку з середовища (так би мовити, «харчується» порядком) і, отже, посилення там хаосу». Тобто порядок і хаос не виключають один одного, а «доповнюють один одного так, що ні порядок не може існувати без підтримуючого його хаосу, ні хаос – без порядку, що породжує його»⁴.

До таких дисипативних систем сучасна філософська думка відносить не лише деякі природні явища (атмосфера, турбулентні потоки, різні види аритмії серця, нестабільні хімічні реакції тощо), а й соціальну реальність зі всіма її складовими (суспільство, окремі соціальні групи, психіка людини, культура, економіка, політика, соціальні комунікації тощо).

¹ Pl.Wikisource.Org (2019). *Stara pieśń podlaska zwana "Konopielką"*.

<https://pl.wikisource.org/wiki/Cienka_ma%C5%82a_Konopielka>. (2019, травень, 04).

² Прокопович, Л.В. (2018). Сравнительный анализ подходов в кодировании информации с помощью знаков и мифопоэтических образов/символов. *Innovative technologies in the formation and development of human capital: Monograph*. Katowice: Katowice School of Technology, 37-46.

³ Прокопович, Л.В. (2015). *Ювелирное искусство: культурологические аспекты: Монография*. Одесса: Астропринт, 144.

⁴ Дзюбань, О.П. (2011). Сучасна соціальна синергетика: до питань про визначення концептуальних основ. *Вісник національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія*, 7, 3-15.

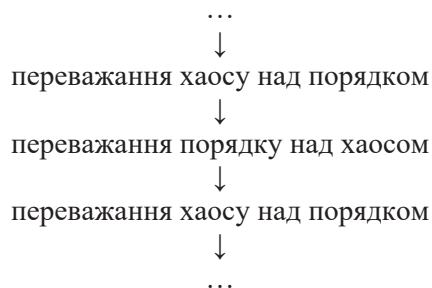
При цьому в публікаціях, присвячених розгляду соціальних явищ та процесів, часто йдеться про періодичну зміну хаосу на порядок, і навпаки. Ця формула, яка стала вже майже традиційною, походить, мабуть, ще з часів Н. Макіавелі, який в своїй книзі «Історія Флоренції» писав про те, що логіка безперервних перетворень змушує державу періодично переходити від стану порядку до безпорядку, а потім навпаки. Наразі її продовжують повторювати, намагаючись пояснити «періодичність взаємопереходів соціальної матерії від упорядкованості до хаосу і назад» чергуванням «двох процесів, що виключають один одного – ієрархізації та деієрархізації»¹.

Для більшої наочності деякі автори навіть вдаються до схематичного зображення: «- хаос – порядок – хаос – порядок – ...» або «хаос ↔ порядок»².

Проте, чи відповідає ця формула дійсному стану речей? Адже, як було зазначено, хаос і порядок завжди співіснують в одній дисипативній системі, доповнюючи і обумовлюючи один одного.

Соціальні системи, як відкриті, нелінійні, такі, що самоорганізуються, завжди є дисипативними. На це вказує і В.А. Бачинін, говорячи про те, що в будь-якій соціальній системі ентропія завжди присутня в якості латентної можливості знаходитись в точці біфуркації. Тобто система завжди знаходиться в «точці розгалуження різних варіантів ймовірного майбутнього розвитку», що означає постійне нестале положення³. Це доводить і І.В. Єршова-Бабенко, розглядаючи будь-які соціальні системи і середовища, як психомірні. Аналіз таких систем (психіки людини, суспільства, соціальних груп, культури тощо) дозволив їй сформулювати уявлення про психіку, як про специфічну форму природної та соціальної реальності, яка постійно знаходиться в стані появи дисипативних структур різних рівнів⁴.

Отже, виходячи з того, що дисипативні системи завжди поєднують в собі і хаос і порядок, а всі соціальні системи і середовища є дисипативними, то слід визнати, що в соціальних системах відбувається не зміна хаосу на порядок (чи навпаки), а зміна співвідношення хаосу до порядку. Тобто для соціальної реальності схему «хаос – порядок – хаос – порядок – ...» пропонується уточнити:

Висновки. Дослідження досвіду філософського осмислення співвідношення понять «хаос» і «космос/порядок» в міфопоетичному аспекті показало, що в давнині (в міфологічних системах та ранній античній філософії) хаос мислився не як міра порядку, а, переважно, як просторова категорія і творче начало. Трагування хаосу як невпорядкованого стану матерії, як протилежність космосу/порядку з'являються пізніше. Проте стійкими залишалися уявлення про одночасне існування порядку і хаосу: космос завжди міститься в середині хаосу, який оточує космос зовні. Космос/порядок, що розширюється і самоорганізується, може змістити, посунути хаос на периферію, але не подолати його.

Ці уявлення про співвідношення хаосу і порядку транслуються і набувають нового осмислення в сучасній науці, зокрема, в сфері дослідження дисипативних систем – нелінійних, таких, що самоорганізуються. До таких систем відноситься соціальна реальність та її складові – суспільство, культура, психіка людини, соціальні комунікації тощо.

¹ Бранский, В.П. (1999). Социальная синергетика как постмодернистская философия истории. *Общественные науки и современность*, 6, 117-127.

² Бакиев, А.Г. (2014). Становление методологии синергетики в лингвистике. *Вестник Башкирского университета*, 19, 2, 552-555.

³ Бачинин, В.А. (2005). *Социология: энциклопедический словарь*. Санкт-Петербург.

⁴ Ершова-Бабенко, И.В. (2015). *Психосинергетика. Монография*. Херсон: Гринь Д.С., 488.

Виходячи з того, що дисипативні системи завжди поєднують в собі і хаос і порядок, а всі соціальні системи і середовища є дисипативними, пропонується визнати, що в соціальних системах відбувається не зміна хаосу на порядок (чи навпаки), а зміна співвідношення хаосу до порядку.

References:

1. Seliverstova A.S. (2018). Sotsialnyy khaos kak problema sotsialnoy filosofii [Social chaos as the problem of social philosophy]. *Scientific Journal "Virtus"*, 28, 43-48. [in Russian].
2. Losev, A.F. (1954). *Gesiod i mifologiya. Esteticheskaya terminologiya ranney grecheskoy literatury* [Hesiod and mythology. Aesthetic terminology of early Greek literature]. Moscow. [in Russian].
3. Tokarev, S.A. (1992). Khaos [Chaos]. *Myths of the peoples of the world. Encyclopedia in 2 t.* Moscow, 2. [in Russian].
4. Empyric, S. (1976). *Protiv uchonykh* [Against scientists]. Moscow, 1. [in Russian].
5. Aurelius, M. (2019). Nayedine s soboy [Alone with himself]. *Librobook.Me* <http://librobook.me/naedine_s_soboi_razmyshleniia/vol1/2>. (2019, May, 04). [in Russian].
6. Toporov, V.N. (1992). Kosmos [Space]. *Myths of the peoples of the world. Encyclopedia in 2 t.* Moscow, 2, 9-10. [in Russian].
7. Dmytrenko, M., Ivannikova, L., Lozko, H., Muzychenko, Ya., Shalak, O. (1994). *Ukrains'ki symvoly* [Ukrainian symbols]. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
8. Dey, O.I.: compiler (1965). *Kolyadky i shchedrivky*. [Christmas carols and charms]. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
9. Pl.Wikisource.Org (2019). *Stara pieśń podlaska zwana "Konopielką"* [The Old Song of Podlasie called "Konopielka"] <https://pl.wikisource.org/wiki/Cienka_ma%C5%82a_Konopielka>. (2019, May, 04). [in Polish].
10. Prokopovich, L. (2018). Sravnitel'nyy analiz podkhodov v kodirovanii informatsii s pomoshch'yu znakov i mifopoeticheskikh obrazov/simvolov [Comparative analysis of approaches in coding information using symbols and mythopoetic images]. *Innovative technologies in the formation and development of human capital: Monograph*. Katowice: Katowice School of Technology. [in Russian].
11. Prokopovich, L.V. (2015). *Yuvelirnoe iskusstvo: kulturologicheskie aspekty. Monografiya* [Jewelry art: cultural aspects. Monograph], Odesa. [in Russian].
12. Dzoban, O.P. (2011). Suchasna sotsial'na synerhetyka: do pytan' pro vyznachennya kontseptual'nykh osnov [Modern social synergetics: to question on the definition of conceptual foundations]. *The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University*, 7, 3-15. [in Ukrainian].
13. Bransky, V.P. (1999). Sotsial'naya sinergetika kak postmodernistskaya filosofiya istorii [Social synergetics as postmodern philosophy of history]. *Social sciences and modernity*, 6, 117-127. [in Russian].
14. Bakiev, A.G. (2014). Stanovleniye metodologii sinergetiki v lingvistike [Formation of the methodology of synergetics in linguistics]. *Vestnik Bashkirskogo universiteta*, 19, 2, 552-555. [in Russian].
15. Bachinin, V.A. (2005). *Sotsiologiya: entsiklopedicheskiy slovar* [Sociology: Encyclopedic Dictionary]. St. Petersburg. [in Russian].
16. Yershova-Babenko, I.V. (2015). *Psikhosinergetika. Monografiya* [Psychosynergy. Monograph]. Kherson. [in Russian].